

Het grote geschiedenis- werkvormenboek

Daan van Leeuwen
Koen Henskens
Owen Lammertink
Pieter Mannak
Yolande Potjer

2024

>g uitgeverij
van gorcum

© 2024

Uitgeverij Van Gorcum BV
Postbus 43, 9400 AA Assen.

>g uitgeverij
van gorcum

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, opgenomen in een AI-applicatie, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

NUR 133

ISBN folio 9789023259039
ISBN ebook 9789023260356

1e druk 2024

De herkomst van het beeld staat aangegeven in het bijschrift. Ofschoon iedere poging is ondernomen volgens de auteurswet rechthebbenden van het in dit boek opgenomen illustratiemateriaal te traceren, is dit in enkele gevallen niet mogelijk gebleken. In het onderhavige geval verzoekt de uitgever rechthebbenden contact met hem op te nemen.

Uitgave: Uitgeverij Van Gorcum, Assen

Redactie: Met Stip Teksten, Groningen

Grafische verzorging en omslag: Wink Ontwerp, Havelte

Beeld: Unsplash (hoofdstukopeningen), Ron de Haer (p. 37, 46, 171), overige foto's waarbij niets is vermeld zijn afkomstig van de auteurs.

Druk: Drukkerij Van Gorcum, Meppel

Inhoud

Rubrics	8
Voorwoord	13
Inleiding	15
Hoofdstuk 1: Begrijpen	18
1 Welk woord weg	21
2 Jeopardy	23
3 Drie keer drie	25
4 Historisch kwartet	28
5 Historisch memory	30
6 Wie is het?	32
7 Verboden te zeggen	34
8 Historische bingo	36
9 Petje op, petje af	41
10 30 seconds	44
11 Ren je rot	47
12 Wie ben ik?	49
Hoofdstuk 2: De bron centraal	52
13 Placemat	55
14 Vragen formuleren – de brandpuntmethode	57
15 Kritische bronanalyse en bronvergelijking	59
16 Welk perspectief ontbreekt?	61
17 Beelden ter discussie	64
18 Spotprentanalyse	66
19 Werken met historische bronnenbanken	69
Hoofdstuk 3: Ordenen	72
20 Historische mindmap	75
21 Rol op de muur	78
22 Link-it	80
23 Conceptmapping	83
24 Het stroomschema	85
25 De stamboom	87
26 Venndiagram maken	89
27 Beeldanalyse	91
Hoofdstuk 4: Chronologie	94
28 Tijdbalk tekenen	97
29 De vreemde tijdbalk	99
30 Interactieve tijdbalk	101
31 De thematische tijdbalk	103
32 Vroeger of later	105
33 Levenslijn	108
34 Het historische verhaal reconstrueren	111

Hoofdstuk 5: Causaliteit		114
35	Historisch Sudoku	117
36	Levende grafiek	119
37	Fishbone	122
38	Zeshoeken	124
39	De dynamietstaaf	127
40	Diamant	129
Hoofdstuk 6: Argumenteren		134
41	Argumenteren	137
42	Debat voeren	139
43	Posterdebat	141
44	VN-simulatie	143
45	Het Lagerhuisdebat	148
46	Het ballondebat	150
Hoofdstuk 7: Onderzoek doen		152
47	Expertmethode	155
48	Twee voor twaalf	157
49	Denken, delen, uitwisselen	160
50	Mysterie	162
51	Ontwerp een monument	165
52	De lokale canon	167
53	Tentoonstelling maken	170
54	Verkiezingsstrijd	172
55	Een stadswandeling ontwerpen	175
56	Een historische reisbrochure maken	177
57	Spotprent of propagandaposter maken	180
Hoofdstuk 8: Schrijven		182
58	De gatentekst	185
59	Een advies schrijven	187
60	Een risicoanalyse schrijven	189
61	Brief of ansichtkaart maken	191
62	De historische krant	193
63	Dagboekpassage(s)	195
64	De historische recensie	197
65	Historisch verhaal schrijven op basis van bronnen	200
Hoofdstuk 9: Visualiseren		202
66	Historisch pictionary	205
67	Beelden om te onthouden	207
68	De historische meme	210
69	Strip afmaken	212
70	De ultrakorte strip maken	214
71	Infographic	216
72	Een storymap maken	218
73	Croquis	221

Hoofdstuk 10: Inleving	224
74 Verhalend ontwerp	228
75 Interactive storytelling	231
76 Hotseat	236
77 Scènes uitspelen	239
78 Rollenspel	241
79 Historisch weerwolven	244
80 Simulaties	247
81 Historisch interview	255
82 Historisch daten	257
83 Tableau vivant	259
84 De voice-over	261
85 Het gedicht als ervaring	264
Hoofdstuk 11: Tastbare geschiedenis	268
86 Raad het historische voorwerp	271
87 Raad het beroep	274
88 Proeverij	276
89 Historisch koken	279
90 Museumbezoek	281
91 Archeologische voorwerpen maken	283
Hoofdstuk 12: Spel didactiek	186
92 Spionnennamen	289
93 Hofspelsel	292
94 Queeste	294
95 Kaartspel spelen	298
96 Historisch kwartetspel maken	301
97 Historisch triviaant	303
98 Escaperoom	306
99 Met het mes op tafel	310
100 Circuit van meerdere werkvormen	313
Literatuurlijst	316
Beeldverantwoording	320

Voorwoord

Wat een fantastisch initiatief met een geweldige uitkomst voor alle geschiedenisdocenten!

Als geschiedenisdocent in opleiding was ik ongerust dat ik mijn lessen niet kon vullen met verhalen vertellen en uitleg geven. Ik ging daarom op zoek naar activerende werkvormen waarmee ik de leerlingen zelfstandig aan het werk kon zetten. Op die zoektocht vond ik werkvormen als puzzelgroepjes en *Denken, delen, uitwisselen*. Hiermee kon ik het leren van leerlingen zichtbaar maken en hen uitdagen tot communiceren en leren. Later kwam ik in contact met Jan de Vries en Harry Havekes. Zij maakten samen met collega's, geïnspireerd door David Leat, drie bundels over Actief Historisch Denken. Hierin werden activerende werkvormen aan historische vaardigheden en historisch redeneren gekoppeld. Deze werkvormen heb ik heel veel gebruikt. Als vakdidacticus adviseer ik deze nog steeds aan docenten (in opleiding).

Historische vaardigheden leer je niet door alleen te luisteren. Een leerling moet met begrippen, gebeurtenissen en bronnen aan de slag. Hoe fijn is het dus dat we nu deze bundel met honderd activerende werkvormen voor het schoolvak geschiedenis hebben! Er zijn allerlei werkvormen in verzameld en beschreven: oude vertrouwde in een nieuw jasje en ook gloednieuwe. Ik ken de auteurs vanuit diverse rollen en was zeer verheugd toen ik hoorde over hun initiatief. En nu het boek er ligt, ben ik nog enthousiaster. De auteurs koppelen alle werkvormen aan een historische vaardigheid of component van historisch redeneren. Daarbij zijn ze systematisch beschreven op een heel toegankelijke manier. Dit boek is heel bruikbaar voor alle docenten in het voortgezet onderwijs en leerkrachten in de bovenbouw van het primair onderwijs. Voor docenten/leerkrachten in opleiding is het extra handig dat er vakdidactische inleidingen zijn en dat er literatuur wordt genoemd.

We gaan nog heel lang plezier hebben van deze bundel!

Hanneke Tuithof

Vakdidacticus geschiedenis Universiteit Utrecht en
hoofddocent curriculumvraagstukken funderend onderwijs Hogeschool Utrecht

Inleiding

Wil je écht impact maken in je lessen? Stel je voor: in plaats van als badmeester alleen te vertellen over zwemmen, duiken je leerlingen het water in om de schoolslag zelf te ervaren. Oefening baart kunst. Dit is ook de kern van effectief (geschiedenis) onderwijs. Kennis en vaardigheden komen tot leven wanneer leerlingen actief met de stof aan de slag gaan. Dit boek is je gids naar honderd dynamische en interactieve werkvormen, ruim in de praktijk uitgetest en geoptimaliseerd om je leerlingen te inspireren en te motiveren. Een onmisbaar instrument voor iedere docent!

In het geschiedenisonderwijs op de basisschool en de middelbare school proberen docenten de leerlingen een vorm van historisch besef aan te leren. In het voortgezet onderwijs is dit wat meer verdiepend uitgewerkt in verschillende historische vaardigheden waar leerlingen over moeten kunnen beschikken richting het eindexamen. In het primair onderwijs staat in eerste instantie het denken in tijd centraal. Bij dit denken in tijd – wat in het voortgezet onderwijs net zo relevant is – worden leerlingen ervan bewust gemaakt dat het verleden anders is dan het heden.

In de praktijk zien we dat het ontwikkelen van historisch besef een uitdaging vormt, niet alleen voor leerlingen maar ook voor docenten. Elke docent streeft ernaar leerlingen historisch te laten denken, maar vaak is het een zoektocht naar de juiste aanpak. Dit boek, samengesteld uit verschillende hoofdstukken, biedt concrete tools en strategieën om diverse aspecten van historisch besef effectief in het onderwijs te integreren.

Sommige werkvormen zijn door ons bedacht, maar veel werkvormen circuleren al langer in het (geschiedenis)onderwijs in binnen- en buitenland. Het boek is dus niet bedoeld om alleen nieuwe werkvormen de wereld in te slingeren, maar vooral om 100 verschillende activerende werkvormen voor het geschiedenisonderwijs voor het eerst in één boek te bundelen. De eer gaat vooral uit naar alle mensen die ons hebben geïnspireerd en eerder mooie werkvormen ontworpen hebben die wij nu in dit boek hebben opgenomen. Het zijn er te veel om te noemen.

Hoofdstuk één richt zich op werkvormen voor begripsvorming, essentieel voor het doorgronden van historische contexten. Vervolgens verkennt hoofdstuk twee, 'De bron centraal', werkvormen rondom bronmateriaal, waarbij leerlingen leren inzicht te verkrijgen uit zowel primaire als secundaire bronnen. Hoofdstuk drie, getiteld 'Ordenen', helpt leerlingen structuur te vinden in de stof.

In het vierde hoofdstuk wordt de focus gelegd op chronologie, cruciaal voor het begrijpen van de samenhang in historische gebeurtenissen. Causaliteit staat centraal in hoofdstuk vijf, waar leerlingen leren verbanden te leggen tussen verschillende gebeurtenissen. Het zesde hoofdstuk introduceert werkvormen voor argumentatie, met diverse invalshoeken om zowel vanuit persoonlijke meningen als vanuit andere perspectieven te onderbouwen.

Hoofdstuk zeven biedt een kennismaking met historisch onderzoek, inclusief mini-onderzoeken naar historische gebeurtenissen en ontwikkelingen. Schrijfopdrachten komen aan bod in hoofdstuk acht, waarbij verschillende manieren worden getoond om leerlingen hun argumenten en conclusies op papier te laten zetten. Visualisatie van kennis is het thema van hoofdstuk negen, waar het verbeelden van historische kennis centraal staat voor meer effectieve beklijving van de leerstof.

Het tiende hoofdstuk bevat werkvormen voor het zich inleven in historische contexten, een essentieel onderdeel voor contextualisatie. Hoofdstuk elf richt zich op het tastbaar maken van geschiedenis, met werkvormen die de zintuigen van leerlingen aanspreken. Tot slot biedt het laatste hoofdstuk een scala aan speldidactische werkvormen, variërend van kaartspellen tot rollenspellen als 'Weerwolven', om de leerervaring te verrijken.

Hoe werkt het?

Elke werkvorm in dit boek wordt ingeleid met een beknopte omschrijving. Vervolgens wordt de structuur van de werkvorm uitgediept.

Er staat informatie over de tijd die het kost om de werkvorm uit te voeren in de les.

Ook staat er of de activiteit bedoeld is voor individuele leerlingen of in groepsverband uitgevoerd dient te worden.

Met een sterrensysteem – van 1 tot 3 sterren – hebben we aangegeven hoe complex het voor jou als docent is om de werkvorm voor te bereiden en uit te voeren.

Ook wordt bij elke werkvorm vermeld tot welk niveau van Blooms taxonomie de werkvorm behoort. Deze taxonomie is ontworpen om beter inzicht te krijgen in de verschillende beheersingsniveaus van kennis en vaardigheden. In het kader hiernaast zijn de verschillende beheersingsniveaus van Bloom weergegeven.

De taxonomie van Bloom

Zes niveaus van toenemende complexiteit:

Onthouden
Begrijpen
Toepassen
Analyseren
Evalueren
Creëren

Daarna worden verschillende elementen van de werkvormen besproken. Wat doen de leerlingen bij deze werkvorm? Wat voor vaardigheden oefenen en leren de leerlingen eigenlijk als ze met deze werkvorm aan de slag gaan? Hoe voeren ze deze werkvorm uit? Moet de opstelling in de klas aangepast worden? Welke benodigdheden zijn er voor de docent? Daarna volgt een gedetailleerde bespreking van het proces tijdens de werkvorm. Hierin komen de verschillende fases, rondes of rollen van de werkvorm aan bod. Ook worden er enkele tips gegeven voor hoe je de werkvorm kan nabespreken met de klas.

Voor elke werkvorm zijn er twee voorbeelden toegevoegd - één voor het basisonderwijs en één voor het middelbaar onderwijs.

De beschrijving van elke werkvorm wordt ten slotte afgesloten met het onderdeel *Taking it further*, waarin suggesties worden gegeven voor hoe je de werkvorm verder kan uitdiepen. De suggesties zijn onderverdeeld in drie categorieën: op basis van complexiteit, vorm of uitbreiding.

We hopen dat dit boek dient als een praktische gids voor jou om geschiedenislessen te veranderen in interactieve en betekenisvolle ervaringen. Laat dit boek een startpunt en inspiratiebron zijn voor lessen vol beleving en plezier.

Daan van Leeuwen
Koen Henskens
Owen Lammertink
Pieter Mannak
Yolande Potjer

Hoofdstuk 1

Begrijpen

In dit hoofdstuk staat begripsvorming centraal. Begripsvorming is van cruciaal belang in het geschiedenisonderwijs, omdat het de sleutel is tot het begrijpen van de historische context en het leggen van de verbindingen tussen het verleden en de actualiteit.

Voor veel docenten en methodes spelen begrippen een centrale rol in het onderwijs. Leerdoelen worden vaak gekoppeld aan begrippen en in samenvattingen van hoofdstukken staat nagenoeg altijd een rij met begrippen die leerlingen moeten kennen. De centrale plek van begrippen binnen het vak geschiedenis is logisch te verklaren. Kennis van begrippen helpt leerlingen om historische gebeurtenissen en ontwikkelingen in de juiste context te plaatsen. Het begrip van deze begrippen stelt hen in staat om de historische context vorm te geven. In de praktijk blijkt echter dat niet alle begrippen makkelijk te begrijpen zijn. Het vak geschiedenis bevat vaak abstracte concepten en ideeën die niet altijd direct waarneembaar zijn, in tegenstelling tot concrete feiten. Daarbij komt ook dat historische gebeurtenissen vaak complex en veelzijdig zijn, waardoor er verschillende begrippen met elkaar in verband moeten worden gebracht. Helemaal ingewikkeld wordt het als begrippen veranderen van betekenis in verschillende periodes. Kortom, begripsvorming is nog niet zo simpel.

Het is belangrijk om rekening te houden met deze uitdagingen en werkvormen te gebruiken om begripsontwikkeling toegankelijker te maken. Door veel werkvormen aan te bieden waarin begrippen centraal staan, wordt automatisch de kennis van begrippen geoefend.

In dit hoofdstuk staan verscheidene werkvormen waarin begripsvorming centraal staat. De manier waarop ze gebruikt worden, verschilt per werkvorm. In alle werkvormen is begripskennis wel de basis waar vanuit geleerd wordt. Hier volgt een beschrijving van de kern van de gegeven werkvormen in dit hoofdstuk

Bij *Jeopardy* worden de begrippen gegeven en moeten leerlingen er vragen bij verzinnen. In plaats van antwoorden moeten de leerlingen hier denken in vragen. Bij de *Historische bingo* werkt het precies andersom, daar omschrijf je een begrip en moeten de leerlingen het begrip herkennen en afstrepen op hun bingokaart. Ook bij *Petje op, petje af* gaat het om het herkennen van begrippen.

Bij **Welk woord weg** moeten leerlingen verbanden leggen tussen enkele begrippen en één begrip wegstrepen. Hetzelfde gebeurt bij **Historisch kwartet**, waar leerlingen ook de samenhang tussen begrippen leren (her)kennen. Door de begrippen continu in samenhang te zien, gaan leerlingen automatisch de begrippen met elkaar associëren. Ditzelfde principe wordt ook geoefend bij **Historisch memory**. Een andere werkvorm waarbij leerlingen de begrippen moeten relateren, is de werkvorm **Drie keer drie**. Er moeten telkens drie woorden gekoppeld worden aan elkaar. Bij **Verboden te zeggen** moet een begrip omschreven worden door leerlingen, maar worden enkele woorden uitgesloten voor het omschrijven van het begrip, waardoor leerlingen verbinding moeten leggen met andere woorden. Hierdoor wordt het begrippennetwerk verstevigd en vindt er integratie van kennis plaats. Hetzelfde gebeurt bij de werkvorm **Wie is het?** Hierbij moeten leerlingen aan de hand van historisch gerelateerde vragen raden welke persoon gezocht wordt. Zodoende passeren historische kenmerken van personen de revue en worden begrippen gekoppeld aan personen. Dan is er ook nog de werkvorm **30 seconds**, waarbij leerlingen zoveel mogelijk begrippen moeten omschrijven in 30 seconden. Vanwege de korte duur van de beurt moeten leerlingen het begrip kernachtig omschrijven. Als laatste is er de werkvorm **Ren je rot**, waarbij leerlingen bevraagd worden op hun begripkennis en antwoord geven door te rennen naar het juiste vak.

Verder lezen:

Voor een uitgebreidere beschrijving van de mechanismen rondom begripsvorming raden wij de volgende literatuur aan:

- Haenen, J., & Schrijnemakers, H. (1999). Onderwijs over begripsvorming aan aanstaande docenten geschiedenis. *Velon*, 20(1), 20-26.
- Smets, W. (2022). 'Vier ontwerpprincipes voor het leren van historische begrippen', *Dimensies* 4, 27-50.
- Van Boxtel, C. (1995). De complexiteit van begripsontwikkeling. *Kleio*, 36(2), 11-15.
- Van Drie, J. (Red.) (2012). *Taalgericht vakonderwijs in de mens- en maatschappijvakken. Een handreiking voor opleiders en docenten*. Landelijk expertisecentrum Mens- en maatschappijvakken.
- Wilschut, A., Van Straaten, D., & Van Riessen, M. (2008). *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent*. Coutinho.

1 Welk woord weg

Leerlingen benoemen en beargumenteren de samenhang tussen begrippen door ze te koppelen en één begrip weg te strepen.

10 minuten

groep

1 ster

begrijpen

Wat?

Leerlingen leren belangrijke begrippen. De vraag is of ze deze begrippen begrijpen en de onderlinge samenhang tussen begrippen kunnen achterhalen?

Waarom?

Leerlingen krijgen telkens een serie van een aantal begrippen. Eén van die begrippen hoort niet in het rijtje thuis. Leerlingen bediscussiëren en beargumenteren welk begrip dat is. Bij voorkeur doen leerlingen deze opdracht in drie- of viertallen, zodat er ook voldoende discussie plaatsvindt. Gezamenlijk komen de leerlingen tot één antwoord. Hoewel de vraag is welk begrip er niet bij hoort, gaan leerlingen juist verbanden leggen tussen begrippen. Het begrip dat ze niet kunnen verbinden met de andere drie, valt dan af. Leerlingen leren ook dat antwoorden niet altijd eenduidig zijn, maar dat er meerdere antwoordopties mogelijk zijn, zolang de samenhang maar (historisch) correct is.

Hoe?

Leerlingen moeten verbanden leggen tussen verschillende begrippen. Zo worden ze uitgedaagd om, met de eerdere kennis die zij van het onderwerp hebben opgedaan, hun antwoord te beargumenteren.

Benodigheden

Je hebt enkele sets van een aantal begrippen ontworpen. Een tip is om bij de eerste set van drie à vier begrippen één antwoordmogelijkheid te geven, om leerlingen de werkvorm te introduceren. Daarna is het aan te moedigen sets van begrippen te bedenken waarbij meerdere opties tot samenhang tussen drie verschillende begrippen mogelijk zijn. Het is immers het doel leerlingen uit te dagen om kritisch de verschillende mogelijkheden te onderzoeken.

Het proces

Nadat de groepjes zijn gemaakt, krijgen de leerlingen de werkvorm op papier uitgedeeld. Bij de eerste keer 'Welk woord weg' is het aan te raden om leerlingen vijf minuten te geven om het antwoord op de eerste set van begrippen te bedenken en hierover te discussiëren. Zo help je leerlingen bij het vervolg van de werkvorm. Leerlingen beslissen gezamenlijk in groepjes welke begrippen er niet bij horen. De antwoorden worden klassikaal nabesproken.

Tips voor de nabespreking

Klassikale bespreking van de antwoorden: geef verschillende groepjes de kans om hun antwoord te beargumenteren. Mocht het zo zijn dat er bij de groepjes verschillende antwoorden naar voren komen, dan kan er nog voor worden gekozen om klassikaal het échte juiste antwoord vast te stellen. Zo worden leerlingen nogmaals gemotiveerd om hun argumentatie te delen.

Voorbeelden

Groep 7 – *de Middeleeuwen*

Welk van deze drie begrippen hoort er niet bij? Leg je antwoord uit.

Landbouwsamenleving

Horigheid

Langeafstandshande

Klas 2 vmbo-TL – *Interbellum*

Welk van deze vier begrippen hoort er niet bij? Leg je antwoord uit.

Vrede van Versailles

Wilhelm II

Economische crisis

Volkenbond

Taking it further

Complexiteit: de hoeveelheid woorden kan worden aangepast waardoor de complexiteit van de werkvorm toeneemt. Ook kunnen eenvoudigere of moeilijkere begrippen worden gekozen.

Vorm: in plaats van vier begrippen te gebruiken, kan je ook vier afbeeldingen gebruiken met de vraag welke afbeelding er niet bij hoort. Leerlingen moeten dan eerst de afbeelding interpreteren en vervolgens dezelfde stappen doorlopen als bij vier begrippen.

Een voorbeeld van ‘Welk woord weg’ met afbeeldingen. (Bron: www.instagram.com/koenhenskens)